

УДК 140(477.83)"XX"
III 53

Олег Шепетяк

Розвиток філософії Людвіка Флека

Олег Шепетяк. Розвиток філософії Людвіка Флека.

У статті здійснено аналіз чотирьох статей львівського філософа, одного з перших представників постпозитивізму Людвіка Флека, виданих в довоєнний період. Ці статті показують хід формування ідей мислителя, зародження та розвитку основних понять його філософії – "стиль мислення" та "колектив мислення". Вони просякнуті темою першорядної ролі інтерсуб'єктивного чинника в пізнанні.

Ключові слова: Флек, постпозитивізм, стиль мислення, колектив мислення, пізнання.

Олег Шепетяк. Развитие философии Людвика Флека.

В статье осуществлён анализ четырёх статей львовского философа, одного из первых представителей постпозитивизма Людвика Флека, изданные в довоенный период. Эти статьи показывают ход формирования идей мыслителя, зарождение и развитие основных понятий его философии – "стиль мышления" и "коллектив мышления". Они пронизаны темой первенствующей роли интерсубъективного фактора в познании.

Ключевые слова: Флек, постпозитивизм, стиль мышления, коллектив мышления, познание.

Oleh Shepetyak. Die Entwicklung der Philosophie von Ludwik Fleck.

Im Artikel werden vier Artikel vom Lemberger Philosophen, einem der ersten Vertreter des Postpositivismus Ludwik Fleck analysiert. Diese Artikel wurden vor dem Zweiten Weltkrieg herausgegeben. Sie zeigen den Gang der Formung von Ideen des Denkers, Entstehung und Entwicklung der wichtigsten Begriffe seiner Philosophie – "Denkstil" und "Denkkollektiv". Die analysierten Artikel diskutieren das Thema der primären Rolle des intersubjektiven Teilnehmers der Erkenntnis.

Schlüsselwörter: Fleck, Postpositivismus, Denkstil, Denkkollektiv, Erkenntnis.

У першій половині ХХ ст. українська філософія дала світові видатного мислителя, уродженця Львова, який в силу обставин залишився маловідомим світовому науковому співтовариству. Його ім'я майже не можна почути і в Україні. Але він відіграв неабияку роль у розвитку філософії науки попереднього століття, а його думки послужили вихідною точкою для всесвітньо відомих концепцій Томаса Куна та конструктивістів.

Ім'я цього мислителя Людвік Флек. Саме його філософії присвячується ця стаття.

Тут ми продовжуємо розгляд і аналіз ідей Флека, який започаткували у публікації "Людвік Флек та основні ідеї його філософії" [10]. Своїм завданням ставимо показати розвиток філософських ідей Флека, викладених у його статтях в довоєнний період його творчості. Ці його публікації зовсім не вивчені дослідниками. Якщо про Флекову монографію "Виникнення та розвиток наукового факту" знаходимо згадки у відомому творі Т. Куна "Структура наукової революції" [3] та більш-менш ґрунтовний аналіз у праці німецького філософа Томаса Шнелле "Людвік Флек – життя і мислення" [9], то увага дослідників статті Флека повністю оминає. Здійснити спробу заповнити цю прогалину покликана дана публікація.

Науковий доробок Флека в галузі філософії науки складають сім статей, зведених Томасом Шнелле у збірній книзі "Erfahrung und Tatsache" (Досвід і факт), та вищезгадана монографія. Предметом нашого аналізу є чотири статті Флека: "Про деякі особливості лікарського мислення" [7], "До кризи 'дійсності'" [5], "Про наукове спостереження і сприйняття в загальному" [6] та "Проблема теорії пізнання" [4]. Зважаючи на відсутність праць, які могли б стати додатковою літературою, у нашому дослідженні, ми використовуємо лише джерельні тексти.

"Про деякі особливості лікарського мислення"

Першою статтею Людвіка Флека філософської тематики була "Über einige besondere Merkmale des ärztlichen Denkens" (Про деякі особливості лікарського мислення, 1927 а). У ній автор розглядає передовсім проблеми медицини як науки.

Відмінність медицини від природничих наук полягає в тому, що природничі науки досліджують загальні закони природи, а медицина – одиничні випадки. "Коли природознавець шукає типові, нормальні феномени, то лікар вивчає нетипові, ненормальні феномени хвороби" [7, 37]. Під "нормальними феноменами" Флек розуміє такі факти природи, які повторюються і можуть бути включені в певний закон природи. Феномени, які вивчає лікар, є ненормальними, тому що вони (по-перше) не повторюються і (по-друге) не можуть бути окреслені та підпорядковані певній нормі. Якщо у фізиці кожен електрон чи фотон світла при однакових обставинах поводить себе однаково, то об'єкти медичних досліджень, кожне захворювання розвивається в кожного пацієнта інакше. Захворювання не можна чітко окреслити. Немає виразної межі між здоров'ям і хворобою. Також немає такої межі між різними симптомами одного класу.

Тому пошук "нормальних" даних у медицині позбавлений сенсу. Медики "намагаються шукати типи феноменів, які від початку видаються атиповими" [7, 37]. Звідси випливає, що медицина встановлює такі норми, яких немає в дійсності. Якщо для одного пацієнта відхилення від норми вже є захворюванням, то для іншого – здоровим станом. Тож критерії визначення

хвороби не є нормою у вузькому значенні, а радше допоміжними окресленнями, які не існують в дійсності, а є штучно випрацьованими.

Оскільки медичні дані не повторюються та не підпорядковуються чітким нормам, вони є "величезним багатством матеріалу" [7, 38] з дуже відмінними між собою елементами. Лікар повинен створити з тих елементів єдину форму.

Незважаючи на те, що форми захворювань, які медицина творить і використовує, не є відбитками дійсності, а зображують плід людських студій реальності, вони допомагають встановити діагноз та лікування. І навіть більше: сума таких форм творить науковий стиль своєї епохи [7, 39].

З опису функціонування медицини Флек підходить до впровадження основного терміну своєї концепції. Цим терміном є "стиль".

Дослідники, які працюють з певним стилем, досягають наукових здобутків: вони здатні вирішувати наукові проблеми. Причиною такої здатності є "специфічна інтуїція", тобто інтуїтивне відчуття межі між нормою та відхиленням. Специфічну інтуїцію можна найяскравіше спостерегти історично. В різних періодах розвитку науки вчені робили відкриття, які іноді змінювали усю картину світу. Цікавим залишається той факт, що ми не можемо пояснити, чому якесь наукове відкриття стало можливим лише в його епоху, хоч феномен, який нововідкритий закон або теорія намагаються пояснити, був очевидним завжди. Поставлена проблема стає ще цікавішою, якщо взяти до уваги, що інколи відкриття здійснювались різними науковцями одночасно і незалежно один від одного.

Причиною цього є, за Флеком, "стиль мислення", в рамках якого мислять усі науковці одної епохи. Наукове відкриття є плодом специфічної інтуїції, а вона у свою чергу є найвиразнішим виявом стилю мислення. Як вияв стилю специфічна інтуїція більшою чи меншою мірою притаманна усім фахівцям, які працюють у ньому. Тому усі вчені одного стилю здатні бачити одне і те ж. Чи побачать – це вже справа особистої геніальності. Так пояснюється той факт, що кожне відкриття має свій час.

Основною темою аналізованої статті є стиль мислення, який застосовується у медицині. Медицина, за Флеком, характеризується передовсім тим, що її предмет описується радше винятками, аніж правилами. "Ніде більше, в жодній іншій галузі знань типи не мають стільки специфічних особливостей, тобто особливостей, які неможливо проаналізувати та звести до загальних елементів" [7, 40]. Ці особливості Флек називає "характерним розходженнями теорії і практики".

Медики повинні з цих різних елементів сформувати чітку єдність. Те, що вони формують, є – як уже було сказано – штучне уявлення. Це уявлення не виводиться стовідсотково з вихідних елементів. "Висновок ніколи не є пропорційний засновкам" [7, 41].

Наведена теза є типовою для мислителів-постпозитивістів. Уявлення про світ ні за Поппером, ні за Куном не є висновком, що виходить з предметів, які пояснюються. За Поппером, науковці творять теорії, завданням яких є задовільне пояснення дійсності, і використовують їх так довго, як ці теорії виконують поставлені перед ними завдання. Теорії формуються не з фактів, а з

вільного розуму. Подібно пояснює і Кун виникнення наукової теорії. Теорії є, на його думку, креатурою наукового співтовариства з метою пояснення аномалій попередньої парадигми.

Думка про те, що наукові теорії є відбитком дійсності, була висловлена неопозитивістами Віденського Кола. Вона є перенесенням з філософії мови на площину філософії науки "теорії відбитку" Людвіга Віттгенштайна, яку він висловив у "Логіко-філософському трактаті". Цікавим є той факт, що стаття Людвіка Флека "Про деякі особливості лікарського мислення" була написана в 1927 р. Тобто за рік до того, як найвідоміший мислитель Віденського Кола Рудольф Карнап видав свою основну працю "Der logische Aufbau der Welt" (Логічна будова світу). Цей факт підважує традиційну тезу про старшість ідей логічного емпіризму над постпозитивізмом та адекватність назви "постпозитивізм" (після позитивізму). Якщо ми все ж сприймаємо цю назву, то маємо виправдане право розуміти її лише у відношення до позитивізму Огюста Конта, оскільки лише ця первинна форма позитивізму історично випереджувала постпозитивізм.

Ще однією типово постпозитивістською тезою, яку Флек висловив у аналізованій статті, є те, що фахівець може творити уявлення про дійсність і виводити про них загальні судження, лише оглядаючи цілісність, а не одиничні елементи. При цій думці спонтанно виринає в пам'яті протилежна думка "теорії відбитку" раннього Віттгенштайна. Ця теорія говорить, що світ складається з атомарних (одиничних) фактів, а мова – з атомарних речень, які описують ці факти безумовно.

"До кризи 'дійсності'"

У 1928 р. Курт Ріцлер опублікував у часописі "Die Naturwissenschaften" статтю "Die Krise der 'Wirklichkeit'" (Криза 'дійсності'). В тій статті він висловлює тезу про багатоманітність дійсності. Дійсність, на його думку, має три площини: (1) суб'єктивну, яка існує в індивіді і для нього, (2) інтерсуб'єктивну, дійсність загальнолюдського розуміння, картина світу, (3) об'єктивну. Друга (інтерсуб'єктивна) дійсність залежить від третьої (об'єктивної). Третя дійсність є предметом і джерелом пізнання; вона формує другу як результат пізнання. Перша дійсність є похідною від другої, і не відіграє у пізнання вагомій ролі.

Друга стаття Флека "До кризи 'дійсності'" є відповіддю Ріцлеру. Він опублікував її в тому ж самому часописі "Die Naturwissenschaften" кілька місяців після публікації Ріцлера.

Флек починає свою статтю аналізом умов пізнання. Він розрізняє "вивчене" та "пізнане". Вивчене є те, що хтось вивчив з традиції (за посередництвом напр. школи, підручників, вчителів). Пізнане – це те, що хтось пізнав безпосередньо з довкілля. Флек вважав, що "наші знання складаються значно більше з вивченого, аніж з пізнаного" [5, 46].

Між нами і дійсністю стоять три фактори: (1) традиція, (2) виховання та (3) дія послідовності пізнання. "Цілий ряд соціальних факторів впливають на те, що індивідуум сприймає" [8, 15].

Цим твердженням мислитель висловлює ідею не лише про те, що між суб'єктом і об'єктом пізнання стоїть щось третє, без чого пізнання було б неможливим, а й чітко пояснює природу цього третього. Третій чинник пізнання не є ні об'єктивним, ні суб'єктивним, тобто він не може бути зредукованим ні до об'єкта, ні до суб'єкта пізнання. Він не є об'єктивним, тому що жоден емпіричний факт не визначає традицію, виховання і порядок пізнання. Суб'єктивним він не є тому, що також жоден одиничний суб'єкт не творить цих факторів. Третій чинник має суспільну природу. Індивід народжується в певній традиції, і вона завжди стоїть понад ним.

Перш ніж почати наукову діяльність, науковець проходить підготовку – навчання. Джерелом знань тоді є школа, вища школа, вчителі та підручники. Без такої фахової підготовки кандидат у науковці не має жодного доступу до дійсності. Фахова підготовка наче накладає на нього окуляри, через які він зможе бачити. Але ці окуляри мають свої особливості: вони показують лише певні речі, інші ж приховують.

Отже, джерелом пізнання є не третя дійсність, висловлюючись термінологією Курта Рітцлера, а друга – інтерсуб'єкт.

Флек був переконаний, що людина завжди має якесь знання. "Ми ніколи не є схожими до несписаного листка, ніколи не перебуваємо в стані *tabula rasa*, як стіна, на якій проектується фільм" [4, 46-47]. Це означає, що будь-яке пізнання не починається з нуля, а збільшує вже наявне знання або конструює його за вже встановленими шаблонами.

Це попереднє знання Флек пояснює як здатність пізнавати щось певним чином. Така здатність у жодному разі не має містичної чи преєкзистенційної природи. Здатність пізнання і саме пізнання є взаємозалежними процесами, які існують лише в парі. Пізнаючи, ми творимо здатність пізнання; маючи її, ми пізнаємо. Все ж ототожнювати ці два процеси недоречно.

Ці думки Флека також яскраво висвітлюють його постпозитивістську позицію. Він пов'язує пізнання не з емпіричними даними, а з випереджуючим досвід фактором, який формує пізнання. Схожі ідеї висловили згодом Томас Самуель Кун та Імре Лакатош. Хід пізнання у їхніх системах зумовлюється не досвідом, а парадигмою (у Куна) або дослідницькою програмою (у Лакатоша). Формування парадигми чи дослідницької програми зумовлене певною необхідністю – вирішити загадки (*puzzles*) та пояснити дійсність.

Як і його пізніші послідовники Кун і Лакатош, Флек пояснює пізнання до певної міри психологічно. Ми бачимо лише те, що навчилися бачити. Коли ми бачимо щось, чого ми ще ніколи не бачили, то не знаємо природи цього об'єкту. Першою нашою реакцією в такому разі є здивування і розгублення від того, що ми не можемо пояснити ситуацію, в якій опинились. Щоб знайти якесь пояснення, ми намагаємося простежити якісь схожості того, що ми бачимо, з чимось із того, що ми вже знаємо. Тобто, ми порівнюємо побачене з гештальтами, які вже є в нашому розумі, і перевіряємо, котрий із них відповідає побаченому. Отже, процес сприйняття нового Флек описує майже аналогічно до того, як цей процес описується у гештальтпсихології та лінгвістичному релятивізмі Едварда Сапіра і Беньяміна Лі Ворфа.

"Флек говорить в даному випадку про мовчазне бачення, яке виникає зі специфічного стилю мислення" [1]. Для чіткішого роз'яснення думок Флека ми можемо ввести розрізнення між "баченням" та "баченням чогось". В ситуації, коли ми щось оглядаємо, присутнє бачення, але ще відсутнє бачення чогось. Щоб не лише бачити, але бачити щось, ми як в науковій практиці, так і в побуті, задаємо питання "Що це є?", і скеровуємо його до своїх попередньо отриманих знань. Якщо ж ми там не знаходимо відповіді, то переадресовуємо своє питання до знань оточуючих нас людей, фахівців, підручників і т.д.

Як висновок Флек переформовує традиційну схоластичну тезу, так жваво підхоплену і по-новому інтерпретовану англійськими емпіристами "nihil est in intellectu, quod non fuerit in sensu" у принцип власної філософії "nihil est in sensu, quod non fuerit in intellectu".

На цій підставі він відкидає розрізнення Рітцлера між першою та другою дійсністю. Перша дійсність (суб'єкт) є повністю залежною від другої (інтерсуб'єкт). Саме інтерсуб'єктивна дійсність формує стиль мислення.

Флек вважав, що стиль мислення існує не лише в галузі науки, а в усіх сферах життя, до яких ми належимо. Це є релігія, політичні переконання, професія і та інше. Кожна з тих сфер формує власну дійсність. Якщо і може бути мова про першу (суб'єктивну) дійсність, то вона є нічим іншим як проекцією інтерсуб'єкту на конкретний індивід.

Ще одним цікавим спостереженням Флека є те, що соціальні категорії мислення належать до значно глибших площин, ніж наш розум. Психічно хворі, які не користуються тверезим розумом, і перебувають у хаосі думок, не позбавлені стилю мислення. Вони мислять тими ж соціально сформованими категоріями, лише вони у них дуже хаотичні. Звідси висновок: Рушій пізнання є ні чисто емпіричним, ні чисто раціональним.

Флек називає стиль мислення демократичним, тому що він творений суспільством і для суспільства. Його завданням є не диктаторський контроль, а практична допомога. Суспільство потребує певного середника, за допомогою якого воно було б спроможним бачити і розуміти світ. Таким середником є стиль мислення. При цьому він реалізує не лише практичні епістемологічні потреби людства, а й естетичні та емоційні прагнення.

"Про наукове спостереження і сприйняття в загальному"

Третя стаття Флека "O oberwacj i postrzeganiu wogowe", опублікована в № 38 часопису "Przegląd Filozoficzny" за 1935 р. теж є полемічною. Автор починає її аналізом відомої тези Ж.Г. Пойнкаре: "Коли дослідник витрачає надто багато часу, йому достатньо сказати: Дивись, але дивись добре!"

Флек критикував тезу Пойнкаре, поступово її аналізуючи. З його критики випливає, що він в жодному разі не признає думки про те, що чисте спостереження може мати якийсь вплив на науку. Це можна помітити в різних галузях науки, в першу чергу в біології. Біолог сприймає через свої спостереження (1) певну структуру, (2) певний зміст і (3) певне впорядкування

[6, 60]. Але для того, щоб побачене пізнати як щось конкретне, одного спостереження не достатньо. Спостереження відкриває лише матеріал, позбавлений форми. Оформлення чи окреслення матеріалу не є сферою спостереження. Можна спостерігати, чи щось є, але не можна спостерігати, чим щось є. Умовою пізнання сутності спостережуваного матеріалу є науковець, який вмiє бачити потрібне. Щоб не просто бачити, а бачити щось конкретне, є необхідною освіта, в рамках якої науковець вчиться бачити. Бачення сутності не залежне ні від матеріалу, ні від спостерігача, а від інтерсуб'єктивного чинника – традиції, яка передається через процес навчання. "Щоб могли сприймати, потрібно спершу навчитись бачити" [6, 60].

Відповідно до цього відбувається і перевірка результатів пізнання. Істинність побаченого може бути перевіреною не внаслідок співставлення цих результатів зі спостережуваним матеріалом, а в процесі перевірки їх відповідності до форми, легалізованої панівною науковою школою.

Форма відіграє для Флекового розуміння природи пізнання вирішальну роль. Спостерігач, сприймаючи щось конкретне, якусь сутність, пізнає не матеріал, з якого дана річ створена, а її форму. "При читанні ми часто не помічаємо букв, тому що наша увага прикована до слів та речень. Натомість, коли ми коректуємо граматику якогось тексту, то не бачимо слів, тому що нас цікавлять букви" [6, 62].

Дискутуючи з неопозитивізмом, Флек писав, що позитивістське сприйняття природи пізнання "обов'язково веде або до догматизму, або до релятивізму", і "в обох випадках виключає нові можливості пізнання" [6, 64]. На жаль Флек не пояснює, що саме він розуміє під цим висновком. Все ж ми можемо зрозуміти його думку, яку він тут виклав в контексті всієї його системи. До догматизму позитивістська позиція веде наступним чином: Якщо наукове співтовариство вірить, що те, що воно бачить, є справжнім відбитком світу, тоді результати такого пізнання не можуть бути поставленими під сумнів, і не можуть стати предметом дискусії. В такому випадку не може бути нових можливостей пізнання.

Набагато складнішим є зрозуміти, чому Флек вважав, що позитивістська система мислення може привести до релятивізму. Ми вважаємо, що тут Флек мав на увазі психологічну сторону пізнання в концепції представника Віденського Кола Рудольфа Карнапа та його однодумців. Карнап розумів пізнання наступним чином: В першу чергу ми пізнаємо не фізичні феномени, а власні психічні враження, і через них приходимо до фізичних феноменів, як до другого етапу пізнання. Карнап називав власні психічні враження епістемологічно первинними, а фізичні феномени епістемологічно вторинними. Він дефініював епістемологічну первинність так: "Предмет називається епістемологічно первинним по відношенні до іншого, епістемологічно вторинного, якщо той інший пізнається за посередництвом першого, і пізнання другого уможливується пізнанням першого" [2, 74]. А тому "послідовний ряд чотирьох найважливіших предметів пізнання по відношенні до епістемологічно першорядності є: власні психічні враження, фізичні феномени, чужі психічні враження, духовні феномени" [2, 79].

Якщо об'єктивне знання є пізнавально вторинним, а те, що є пізнавально первинним, не має об'єктивної бази, то ми не можемо стверджувати, що наше знання охоплює об'єкт пізнання. Позитивістське налаштування базується на ідеї про те, що наше знання відображує світ. Але ми можемо говорити про світ лише за посередництвом власних психічних вражень. Психічний аспект пізнання має за основу форми, які є для різних людей різними. Ми не можемо перейти від відносних середників до сталого знання.

Дослідник, який лише спостерігає, не знаючи форми, яку повинен бачити, бачить лише хаос. Флека як медику були відомі багато таких прикладів. Найяскравіші прилади є пов'язані з мікроскопом. В органічному світі немає двох однакових форм. Все ж дослідник повинен постійно класифікувати мікроорганізми, які він бачить. Єдиним методом цього є перебрати від своїх колег навик відділяти у побаченому суттєве від неважливого та знаходити схожості між суттєвими властивостями різних організмів. Таке вміння, притаманне певному науковому співтовариству, Флек називає стилем мислення. "Стиль мислення є результатом теоретичної та практичної освіти даної особи, яка переходить від вчителя до учня, яка є певним традиційним шляхом, і яка підлягає специфічному історичному розвитку та специфічним соціологічним межах" [6, 68].

"Проблема теорії пізнання"

До філософської творчості Л. Флека належить також стаття "Zagadnienie teorii poznania", яка була опублікована в 1936 р. в часописі "Przegląd Filozoficzny". Ця стаття, як вже говорить її назва, розглядає проблему теорії пізнання. Весь зміст статті можна схематизувати в чотирьох пунктах:

- джерела пізнання сучасної науки;
- основні феномени пізнання;
- наука про стилі мислення як природа науки про пізнання;
- критерій істинності.

В першому питанні Флек запитує, яким чином сучасна наука отримує знання. Свою відповідь він буде на аналізі наукової роботи окремого вченого. Молодий науковець, який прагне ввійти у світ науки, повинен спершу мати певний базис. Він не буде науку з нуля, а лише продовжує творити, міцно стоячи на встановленому фундаменті. Цим фундаментом є основні знання, які його вводять у світ науки та служать вихідною точкою його власних досліджень. Флек вважав, що джерелом фундаментальних знань є підручник та школа [4, 84].

Ця ідея повторюється у Томаса Куна, який, аналізуючи роль підручника для науки, вказував на його двояке значення. Він є з одного боку місцем життя парадигми, тому що в ньому знаходяться її підставові тези, знання яких є обов'язковим для кожного члена наукового співтовариства. Кун дефініює нормальну науку (науку парадигматичного періоду) як "дослідження, які міцно стоять на одному або багатьох наукових досягненнях минулого, досягненнях, які певною науковою спільнотою визнаються фундаментом їхньої подальшої роботи" [3, 25]. Роль підручника полягає в тому, що сьогодні "такі досягнення знаходяться в підручниках для початківців і фахівців" [3,25].

З іншого боку підручники відіграють для багатьох науковців та теоретиків науки роль сутності науки. Кун критикує таке розуміння як хибне, тому що те, що викладене в підручниках, є готовим результатом довгого науково-дослідного процесу. Саме цей процес, його закони та принципи становить сутність науки, а не готові результати, відірвані від своєї еволюції.

Друге питання, яке аналізується у статті вивчає основні феномени пізнання, від яких залежить кожне пізнання. Першим з таких феноменів, на думку Флека, є "мисленна диференціація людей по групах: деякі люди чудово розуміються між собою. Це означає, що вони мислять в певній мірі однаково; вони належать до одних мисленних груп. Інші, які не можуть розуміти одні одних, належать до різних мисленних груп" [4, 87].

Групи, про які говорить Флек, він називає також колективами мислення. Вони ґрунтуються на однакових методах і предметах досліджень, інтересах, ідеалах, авторитетах і т.д. Прикладом колективів мислення можуть бути природознавці, філософи, теологи, кабалісти... Всі вони досліджують одні і ті ж об'єкти. Але вони не можуть співставити та порівняти результати своїх досліджень, тому що оглядають свій об'єкт з різних сторін.

Другим феноменом є мова. Кожен науковець, як зрештою і кожна людина, використовує певну мову для вираження результатів своїх досліджень. Мова науковця є не будь-якою, а конкретною, якою спілкується його оточення. Науковець є залежним від мови як колективного чинника. Ця залежність полягає в тому, (1) що, говорячи певною мовою, науковець формує свої наукові уявлення відповідно до її поняттєвих структур, а також в тому, (2) що, бажаючи бути зрозумілим для інших, науковець мусить пильнувати за зрозумілістю своєї мови. Мова стає в такому випадку знаком середовища. З цих роздумів Флека про сутність мови, можна зробити висновок, що він мав власну теорію її природи.

Якщо наукові висловлювання не мусять в силу своєї мовної сутності бути зрозумілими, і якщо зрозумілість мови в такій мірі залежить від середовища, то мова не є відображенням дійсності, а креатурою людського середовища. Таке ж розуміння мови розвинув Людвіг Вітгенштайн у праці "Philosophische Untersuchungen" (Філософські дослідження).

Якщо наукова мова залежить від групи людей, які нею користуються, то це означає, що різні групи мають різні мови. Щоб мову одного колективу мислення зробити зрозумілою для іншого, потрібно перекласти її поняття на мову іншої групи. "Таке роз'яснення думки називається пропагандою" [4, 92].

Третім феноменом науки про пізнання є "наявність специфічного розвитку мислення, який не зводиться ні до логічного виражених змістів мислення, ні до зросту поодиноких знань" [4, 96].

Виходячи з цих феноменів, які повинна досліджувати теорія пізнання, Флек робить висновок про те, чим вона повинна бути. "Вона повинна ґрунтовно і точно вивчати соціальну природу мислення. Тому вона мусить охопити психологічні, соціальні та історичні методи... Так сформована теорія пізнання є наукою про стилі мислення" [4, 107-108]. Флек був упевненим у тому, що наука існує лише в історії та суспільстві. Він робив важливий акцент на її соціальну

сутність. Згодом цю ідею перейняв Т. Кун у своїй теорії науки. Він писав: "Багато моїх узагальнень торкаються соціології чи соціальної психології" [3, 23].

Якщо пізнання є креатурою людських груп, а не відбитком дійсності, то і критерієм істинності є не відповідність до дійсності, а відповідність загальному уявленню про неї.

На перший погляд Флекава теорія істинності видається дуже схожою до "теорії консенсусу" Карла-Отто Апеля. Згідно теорії Апеля судження є істинним, коли воно "визнається всіма розумними партнерами по спілкуванню" [8, 109]. Після детальнішого аналізу стає помітною різниця теорій істинності Флека та Апеля. Апель наголошує, що судження можна вважати істинним, якщо щодо його істинності досягнуто консенсусу фахівців. Фахівці ґрунтують свої уявлення на досягненнях свого фаху та на власному досвіді. В такому випадку вони становлять наукову еліту. Флек з цим не погоджується, коли наголошує, що його критерій істинності ґрунтується не на еліті: "Критерій істинності полягає у загальності, тобто в масі, а не в еліті" [4, 117]. Думки Флека та Апеля збігаються в тому, що їхні критерії полягають у загальновизнаності. Але Апель розумів загальновизнаність як консенсус науковців. Натомість Флек розумів загальновизнаність значно ширше. Він зараховував до осіб, консенсус яких потрібно досягнути, і нефахівців, тобто оточення, в якому працює група науковців. Оточення нефахівців творить мову і мисленні шаблони, якими користуються і науковці, щоправда їх дещо вдосконалюючи.

В тому контексті Флек розрізняв езотеричне та екзотеричне кола наукового співтовариства. Езотеричне (внутрішнє) коло становить "еліту колективу мислення" [1], тобто тих людей, на консенсусі яких наполягав Апель. До екзотеричного (зовнішнього) кола належать нефахівці, які виконують дещо пасивну роль у творенні науки, але її визнають і пропагують. "Центр колективу мислення творить відносно мала група спеціалістів певної галузі. Її Флек називає езотеричним колом колективу мислення. Навколо нього розміщується більше, екзотеричне коло, через якого профани отримують доступ до наукового знання" [9, 27].

Висновок

Філософія Флека є чи не першою постпозитивістською концепцією науки. Його ідеї пройшли певну еволюцію. Німецький дослідник Томас Шнелле у своїй дисертації "Ludwik Fleck – Leben und Denken" [7] розділяв творчість Флека на три періоди, перший з яких, на його думку, був часом формування концепції. Сформовані ідеї – вчення про "стиль мислення" і "колектив мислення" – Флек виклав у монографії "Виникнення і розвиток наукового факту". Але творчий шлях, протягом якого Флек розробляв і систематизував свої погляди, є не менш цікавим.

У чотирьох статтях, написаних в довоєнний період, за полемічних обставин визрівають ідеї переваги інтерсуб'єктивного чинника (колектив мислення) над суб'єктивним у пізнанні. Джерелом пізнання є не об'єкт пізнання, а колективне уявлення про нього – стиль мислення. Саме він творить картину світу та усіх

його елементів. Стиль мислення також творить методи наукової роботи, цілі і завдання досліджень. Він є необхідною умовою бачення гештальтів.

Наука не є відбитком світу. Вона є радше творінням людей. Процес пізнання складається з трьох учасників: дійсність (об'єкт), наукове співтовариство, яке вивчає дійсність (інтерсуб'єкт), та кожен окремий науковець (суб'єкт). Основним чинником пізнання є інтерсуб'єкт. Науковці бачать світ виключно через окуляри загалу. Тому те, що науковці бачать, не є чистою дійсністю, а загальним уявленням про неї. Отже, не дійсність є джерелом науки, як вважали опоненти Флека – позитивісти, а людина.

Прокламуючи дійсність як джерело науки, позитивісти намагались рятувати єдність та всезагальність науки. Якщо наука є відбитком дійсності, і якщо існує лише одна дійсність, то може існувати лише одне точне і достовірне уявлення про неї. До нього приходять кожен науковець, який у своїй науково-дослідній роботі використовує правильні методи. Якщо ж якийсь науковець не отримує єдиного для всіх і адекватного уявлення про дійсність, то це означає, що він у своїх дослідженнях використовує хибні методи.

Аналізуючи тезу Флека, згідно якої джерелом науки є людський фактор, з позитивістської точки зору, мимоволі виникає думка про те, що наука не характеризується всезагальністю. Є багато людей. Отже, може бути багато думок. Все ж Флек наголошував на єдності та всезагальності науки. Це спричинюється тим, що він розумів під людським фактором як джерелом науки не окремого науковця, а наукову групу. Схематично учасників пізнавального процесу можна зобразити за допомогою "трикутника пізнання": наукове співтовариство, окремий науковець, дійсність.

Безпосереднього контакту науковця і дійсності не існує. Зв'язок між ними уможлиблюється лише науковим співтовариством. Воно пізнає дійсність та творить уявлення про неї – наукову картину. Окремий науковець, якщо він хоче працювати науково, повинен увійти в наукове співтовариство, нівелюючи при цьому власні погляди та приймаючи як свої погляди загалу. В науці немає індивідів.

Отже, основними ідеями філософії науки Л. Флека є наступні:

- вирішальна роль товариства в науковій роботі;
- відсутність індивідуальності;
- природа науки як творіння людей.

Після Флека його ідеї ми знаходимо в багатьох західних мислителів, які, щоправда, не завжди посилаються на свого попередника. Дослідження, проведені в даній статті відкриває лише невелику частину того наукового та творчого багатства, яке залишив нам Людвік Флек. Щоб пізнати його ідеї вповні, потрібна ще велика та копітка праця. Саме вона відкриває нам великі горизонти роботи в цьому напрямку.

Використана література:

1. Brüche R. Theis S. Zur Theorie der Denkstile und Denkkollektive von Ludwik Fleck. // <http://www.ludwikfleck.de/theorie/bruehe_theis2004.htm>
2. Carnap R. Der logische Aufbau der Welt. – Hamburg, 1974 – 336 с.

3. Kuhn Th. S. Die Struktur wissenschaftlicher Revolutionen. – Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1976. – 239 c.
4. Fleck L. Das Problem einer Theorie des Erkennens (1936) // Erfahrung und Tatsache – Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1983 – C. 84-127.
5. Fleck L. Zur Krise der ‘Wirklichkeit’ (1929b) // Erfahrung und Tatsache – Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1983 – C. 44-58.
6. Fleck L. Über die wissenschaftliche Beobachtung und die Wahrnehmung im allgemeinen (1935) // Erfahrung und Tatsache – Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1983 – C. 59-83.
7. Fleck L. Über einige besondere Merkmale des ärztlichen Denkens. (1927a) // Erfahrung und Tatsache – Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1983 – C. 32-43.
8. Keller A. Allgemeine Erkenntnistheorie. – Stuttgart, 1982 – 184 c.
9. Schnelle Th. Ludwik Fleck – Leben und Denken. – Freiburg: Hochschul-Verl., 1982 – 368 c.
10. Шепетяк О. Людвік Флек та основні ідеї його філософії // Людинознавчі студії. Збірник наукових праць ДДПУ. Випуск 16. Філософія. – Дрогобич: Редакційно-видавничий відділ ДДПУ, 2007. – С. 136-146.